

W r. 1940 — w czerwcu zostałem zabrany na roboty w głąb Niemiec. Pozostałem tam do listopada 1942 r. W tym okresie — jak słyszałem — Niemcy dokonali kilku egzekucji w Wieluniu.

Protokół został świadkowi przeczytany i przez niego podpisany.

Wieluń, 16 XI 1961.

(—) Stanisław Puchała
(—) Barbara Bojarska

Dnia 18 listopada 1961 r. Ludwik Perdek złożył przed niżej podpisaną mgr Barbarą Bojarską — pracownikiem Instytutu Zachodniego w Poznaniu, w siedzibie Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Wieluniu następujące zeznanie:

Świadek Ludwik Perdek oświadczył co do osoby: Nazywam się Ludwik Perdek, mam lat 54, jestem z zawodu urzędnikiem państwowym, pracuję w referacie podatkowym Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Wieluniu, mieszkam w Wieluniu przy ul. Wojska Polskiego 55.

Do sprawy: Urodziłem się w Wieluniu. Przed wojną mieszkałem przy ul. Turrowskiej nr 49 (obecna Wojska Polskiego).

Nie widziałem na ulicach Wielunia ani przed, ani w dniu wybuchu wojny ani jednego żołnierza polskiego.

W nocy z 31 VIII na 1 IX 39 o godzinie 3 wstałem. Byłem bardzo zaniepokojony wiadomościami usłyszanymi w radio poprzedniego dnia. Już o godzinie 3 widziałem wiele samolotów krążących nad Wieluniem. O godzinie 4,30 nadleciało ponownie około 15 samolotów nad miasto i zaczęło bombardowanie. Po godzinie 6 nastąpił drugi nalot. Wyszedłem potem na Nowy Rynek. Widziałem tam zabitego mieszkańca Wielunia Sicke pochodzenia niemieckiego, który w przeddzień wybuchu wojny wyraził radość z powodu niedalekiego nadejścia Niemców do Wielunia. Po drugim nalocie zniszczenie miasta było ogromne. Widziałem szpital doszczętnie zburzony. Obok szpitala na gałęziach drzewa widziałem zwisające zwłoki. Na ulicach leżało sporo zabitych i rannych. Ranni jęczeli okropnie i wzywali pomocy. Nikt jednak nie zatrzymywał się przy nich. Popłoch w mieście panował nie do opisania. Ludzie uciekali z miasta, wielu biegło tylko w białiznie. Zaskoczenie było tak wielkie, że niektórzy odchodzili od zmysłów.

Widziałem farę w wielkim stopniu uszkodzoną. Przy ul. Reformackiej w schronach widziałem przez otwór wielu zabitych.

Nie uciekałem z miasta dnia 1 IX 39. Pozostałem tu do godziny 12 w nocy. Żona moja miała właśnie urodzić dziecko. Na skutek namowy sąsiada wyszedłem z żoną w nocy z miasta w stronę Siękielowa. Tam właśnie w rowie żona urodziła syna. Naokoło nas w tym czasie Niemcy zrzucali bomby na uciekinierów. W okolicach Siękielowa (22 km od Wielunia) było kilka oddziałów wojska polskiego. Wielu żołnierzy zostało w czasie nalotów również zabitych. Za Siękielowem dogoniły nas wojska niemieckie. Znam dobrze język niemiecki i gdy żołnierze usiłowali zaciągnąć nas do linii frontu, wytłumaczyłem im, dlaczego uciekamy z Wielunia. Niemcy pozwolili wrócić nam do Wielunia. Na moich oczach w tym miejscu żołnierze niemieccy rozstrzelali trzech chłopców 17—18 letnich bez powodu. Widziałem też zabitego ks. proboszcza parafii Siękielów.

Do Wielunia wróciłem z żoną i dziećmi dnia 3 września wieczorem. Przez cały czas okupacji pracowałem w *Stadtverwaltung* w Wieluniu.

Protokół został świadkowi przeczytany i przez niego podpisany.

(—) Ludwik Perdek
(—) Barbara Bojarska

Wieluń, dn. 18 XI 1961

PROBLEMY ROZWOJU PRZEMYSŁU MASZYNOWEGO NA DOLNYM ŚLĄSKU

Region Dolnego Śląska należy do najbardziej uprzemysłowionych obszarów Polski. W l. 1957—1960 9,7% wartości produkcji przemysłowej kraju

pochodziło z regionu Dolnego Śląska. W produkcji niektórych gałęzi przemysłu, np. przemysłu porcelanowo-fajansowego, przemysłu szklarskiego, hutnictwa metali nieżelaznych, przemysłu papierniczego, przemysłu odzieżowego i włókienniczego, udział Dolnego Śląska w wartości produkcji krajowej jest znacznie wyższy, a mianowicie: 37,2%, 26,0%, 24,9%, 14,7% i 13,4%.

Stosunkowo duży potencjał produkcyjny reprezentuje także przemysł maszynowy i metalowy Dolnego Śląska¹. Udział wartości produkcji przemysłu maszynowego i metalowego w globalnej wartości produkcji w skali całego kraju wynosił w l. 1959—1960 około 9,2% i 9,5%. W produkcji niektórych gałęzi przemysłu maszynowego i metalowego udział ten był w analogicznych latach znacznie wyższy (w produkcji środków transportu wynosił 11,6% i 12,4%, w produkcji przemysłu elektrotechnicznego 10,9% i 11,0%).

Rozwój przemysłu Dolnego Śląska, systematyczny wzrost udziału jego produkcji w wytwórczości przemysłowej całego kraju, jest wynikiem wielkiego wysiłku inwestycyjnego Polski Ludowej poniesionego w okresie ograniczonych zasobów inwestycyjnych i dużych potrzeb na środki inwestycyjne. Udział przemysłu woj. wrocławskiego w nakładach inwestycyjnych przemysłu uspołecznionego w skali ogólnokrajowej wyniósł kolejno w latach 1956—1960: 7,7%, 8,4%, 8,6% i 9,7%².

Udział nakładów inwestycyjnych przeznaczonych na rozwój przemysłu w globalnej wielkości nakładów inwestycyjnych Dolnego Śląska wyniósł w latach 1958—1960: 60,0%, 58,0% i 57,9%. Tymczasem w skali całego kraju wskaźniki te kształtowały się w analogicznych latach następująco: 46,9%, 46,5% i 44,6%.

Poważna część wysiłku inwestycyjnego społeczeństwa polskiego na terenie Dolnego Śląska — podjęta w warunkach ogólnie niskiego jeszcze poziomu dochodu narodowego — musiała z konieczności skupić się na inwestycjach o kluczowym znaczeniu dla dalszego rozwoju gospodarki narodowej. Wysiłek ten umożliwił nie tylko pełną odbudowę zniszczonych w czasie działań wojennych zakładów przemysłowych, ale ponadto ich rekonstrukcję i rozbudowę, co z kolei stworzyło najlepszą podstawę przyszłego rozwoju wielu gałęzi przemysłu.

Istnieją duże trudności w porównywaniu wskaźników osiągniętego poziomu produkcji, zatrudnienia, wydajności pracy itd. w przemyśle Dolnego Śląska z analogicznymi wskaźnikami z okresu przedwojennego. Okres gospo-

¹ Zgodnie z klasyfikacją gospodarki narodowej obowiązującą od 1 I 1960 r. do celów planowania, ewidencji i sprawozdawczości. W myśl postanowień klasyfikacji przyjęto dla przemysłu maszynowego i elektrotechnicznego określenie: „przemysł maszynowy i metalowy” oraz jego podział na gałęzie: „przemysł maszynowy i konstrukcji metalowych”, „przemysł elektrotechniczny”, „przemysł środków transportu” i „przemysł metalowy”. Ponieważ w obowiązującym układzie klasyfikacyjnym przemysłu opracowywane są dane statystyczne, przeto w niniejszym opracowaniu przyjęto dla celów analizy ekonomicznej obowiązującą klasyfikację gałęziową przemysłu maszynowego i elektrotechnicznego.

² W cenach z r. 1956.

darki kapitalistycznej został bowiem odcięty od naszych czasów wojną i spowodowanymi przez nią olbrzymimi zniszczeniami. Straty wojenne w budynkach przemysłowych wynosiły ponad 40,0% a w ich wyposażeniu i urządzeniach prawie 70,0%. W niektórych gałęziach przemysłu (np. w hutnictwie, w przemyśle maszynowym, elektrotechnicznym, chemicznym oraz szklarskim) zniszczeniom w mniejszym lub większym stopniu uległy wszystkie zakłady.

W wielu gałęziach przemysłu, w tym także w przemyśle maszynowym, elektrotechnicznym, precyzyjnym, metalowym itp. rozmiary zniszczeń wojennym były tak duże, a ich odbudowa, rekonstrukcja i rozbudowa pochłonęła tak wielkie nakłady inwestycyjne, że należy mówić nie o odbudowie, lecz o powstaniu tych gałęzi przemysłu na Dolnym Śląsku po wyzwoleniu³.

Duży wysiłek poniesiony przez społeczeństwo polskie dla zagospodarowania i uprzemysłowienia Dolnego Śląska zilustrują liczby dotyczące wzrostu zatrudnienia w przemyśle, a mianowicie: w sierpniu 1945 r. we wszystkich czynnych wówczas wielkich i średnich zakładach przemysłowych na terenie woj. wrocławskiego⁴ zatrudnionych było 1699 nowych pracowników, w 1946 r. zatrudnienie wzrosło do poziomu 18 109 osób, w 1948 r. wynosiło już 206 969, a w dziesięć lat później w r. 1955 liczba zatrudnionych w przemyśle zbliżyła się do 289 500, a w r. 1960 osiągnęła poziom 311 629⁵.

Jednocześnie szybko postępował przyrost wartości produkcji w przemyśle Dolnego Śląska, w tym również w przemyśle maszynowym, elektrotechnicznym, precyzyjnym, środków transportu i metalowym. Przyjmując r. 1956 za 100,0%, otrzymujemy w następnych latach następujące wskaźniki przyrostu wartości produkcji globalnej w całym przemyśle Dolnego Śląska: 1957 r. — 108,4%, 1958 r. — 117,9%, 1959 r. — 128%, 1960 r. — 141,7%.

Znacznie szybciej wzrastała wartość produkcji w przemyśle maszynowym i metalowym: w 1956 r. — 100,0%, 1960 r. — 184,7%. Średni roczny przyrost

³ Por. K. Jeżowski, *Rozwój i rozmieszczenie przemysłu na Dolnym Śląsku w okresie kapitalizmu*. Wrocław 1961 r., s. 5—11; także praca zbiorowa, *Rozwój gospodarki Ziemi Zachodnich i Północnych Polski*. Warszawa 1961, s. 77—94.

⁴ Dawne granice administracyjne Dolnego Śląska — historycznej jednostki terytorialnej — nie pokrywają się z dzisiejszym podziałem administracyjnym kraju. Obecne woj. wrocławskie zajmuje 72,0% powierzchni dawnego Dolnego Śląska. W jego granicach znalazła się przeważająca część zasobów naturalnych i potencjału produkcyjnego przemysłu dolnośląskiego. Według spisu przemysłowego z r. 1925 na obszarze obecnego woj. wrocławskiego skupiło się 79,1% ogólnej liczby zatrudnionych w przemyśle i rzemiośle całego Dolnego Śląska; dane wg K. Jeżowskiego, *op. cit.*, s. 8.

⁵ Dane dla 1945 r. wg K. Jeżowskiego, *Przemysł Dolnego Śląska*. „Śląsk” nr 2—3/1947, s. 33; dla 1946 r. według E. Luchtera, *Badanie rozmieszczenia przemysłu metalowego w Polsce* (praca doktorska w maszynopisie), tab. nr 23; dla 1948 r. wg *Rocznika Statystycznego 1949*. GUS, Warszawa 1950; dla 1955 r. wg „Statystyki Przemysłu” zeszyt 22, 1957; dla 1960 r. wg *Rocznika Statystycznego 1961*. GUS, Warszawa 1961; we wszystkich wypadkach podano liczbę zatrudnionych na obszarze woj. wrocławskiego, a nie na całym Dolnym Śląsku w jego dawnych granicach.

wartości produkcji globalnej w cenach porównywalnych w latach 1956—1960 w całym przemyśle wyniósł 10,4%, a w przemyśle maszynowym i metalowym 21,2%. Wzrost wartości produkcji przemysłu maszynowego i metalowego woj. wrocławskiego oraz całego kraju przedstawiają dane zawarte w tabeli I.

Znacznie szybszy wzrost wartości produkcji w przemyśle maszynowym i metalowym od wzrostu wartości produkcji w całym przemyśle powodował stałe zwiększanie udziału wartości produkcji maszyn, urządzeń, elektrotechniki, środków transportu i wyrobów metalowych w ogólnych rozmiarach produkcji przemysłowej Dolnego Śląska, a mianowicie: 1956 r. — 17,0%, 1957 r. — 17,1%, 1958 r. — 17,7%, 1959 r. — 20,1%, 1960 r. — 22,1%.

Podobne zmiany zachodziły również w strukturze gałęziowej mierzonej liczbą zatrudnionych. Ilustrują to wskaźniki dotyczące wzrostu udziału zatrudnienia przemysłu maszynowego i metalowego w ogólnych rozmiarach zatrudnienia w przemyśle: 1956 r. — 20,7%, 1959 r. 21,2% i 1960 r. — 22,3%.

Z powyższego wynika, że około 22,1% wartości produkcji przemysłowej oraz 22,3% zatrudnienia przypada na przemysł maszynowy i metalowy, przy czym wskaźniki te wykazują tendencję powolnego, lecz systematycznego wzrostu.

Występują jednocześnie poważne różnice w poziomie koncentracji przemysłu maszynowego i metalowego między m. Wrocławiem i terenem woj. wrocławskiego. Udział wartości produkcji przemysłu maszynowego i metalowego w ogólnej wartości produkcji przemysłu odrębnie dla m. Wrocławia i woj. wrocławskiego kształtuje się następująco: 1956 r. — 30,7% i 12,4%; 1957 r. — 31,7% i 11,8%; 1958 r. — 34,1% i 12,2%; 1959 r. — 37,6% i 13,9% oraz 1960 r. — 41,3% i 14,8%. Podobne różnice występują w zakresie względnego zatrudnienia: 1956 r. — 21,3% i 13,9%; 1957 r. — 46,6% i 14,0%; 1958 r. — 47,4% i 13,6%; 1959 r. — 47,6% i 14,3% oraz 1960 r. — 49,4% i 14,7%. Dla porównania względnych wskaźników zatrudnienia w przemyśle maszynowym i metalowym do ogółu zatrudnienia w przemyśle w rozbiciu na miasta wojewódzkie — wydzielone i teren województwa z innymi regionami gospodarczymi Polski służyć może zestawienie zawarte w tabeli II⁶.

Analiza danych zawartych w tabeli II pozwala stwierdzić, że względna koncentracja przemysłu maszynowego i metalowego, zmierzona wartością produkcji globalnej i poziomem zatrudnienia na terenie woj. wrocławskiego, jest duża, przy czym znacznie wyższa w m. Wrocławiu⁷. W porównaniu

⁶ Na tle założeń perspektywnego planu rozwoju przemysłu wskaźniki powyższe ulegną w przyszłości odpowiedniej modyfikacji. Według wstępnych założeń planu perspektywnego do 1975 r. silnym ośrodkiem przemysłu maszynowego staną się m. in. województwa: białostockie i koszalińskie. Nastąpi także dalsze rozszerzenie ośrodka przemysłu budowy maszyn w w. łódzkim; por. W. Buch, *Problemy rozmieszczenia przemysłu na tle ogólnych założeń planu perspektywnego*. „Gospodarka Planowa” nr 8—9/1960, s. 28—34.

⁷ Względna koncentracja przemysłu maszynowego i metalowego na obszarze woj. wrocławskiego wraz z m. Wrocławiem jest znacznie wyższa w stosunku do

TABELA I

Dynamika produkcji globalnej przemysłu maszynowego i elektrotechnicznego Polski i Dolnego Śląska w l. 1955—1960 *

	L a t a					
	1955	1956	1957	1958	1959	1960
Wyszczególnienie						
Produkcja globalna przemysłu maszynowego i metalowego w mln zł cen porównywalnych	40 567,3	45 732,4	52 440,3	60 657,0	72 546,1	86 110,8
Produkcja globalna przemysłu maszynowego i metalowego Dolnego Śląska w mln zł cen porównywalnych	4 089,9	4 437,0	4 828,0	5 445,0	6 707,6	9 197,7
Udział produkcji globalnej przemysłu Dolnego Śląska w wytworzonej produkcji globalnej przemysłu w skali krajowej w %	10,1	9,7	9,2	9,0	9,2	9,5
Dynamika produkcji globalnej przemysłu maszynowego w skali krajowej w %	100,0	112,7	129,3	149,5	178,8	212,3
Dynamika produkcji globalnej przemysłu maszynowego i metalowego Dolnego Śląska w %	100,0	108,5	118,0	133,1	164,0	200,4
Średni roczny przyrost produkcji globalnej w skali krajowej w %	—	12,7	11,5	15,7	19,6	18,7
Średni roczny przyrost produkcji globalnej Dolnego Śląska	—	8,5	8,8	11,3	12,3	22,2

* Tabele zestawiono i wskaźniki techniczno-ekonomiczne obliczono na podstawie wydawnictw Głównego Urzędu Statystycznego, mianowicie: „Statystyka Przemysłu” zeszyt 20/1957, 41/1958, 50/1959 r. oraz *Rocznika Statystycznego 1961*. Liczby zawarte w tabeli dotyczą jedynie przemysłu uspołecznionego.

TABELA II

Wskazniki względnej koncentracji przemysłu maszynowego i metalowego w latach 1959-1960*

Wyszczególnienie	Wskazniki produkcji globalnej i zatrudnienia w przemyśle maszynowym i metalowym					
	Udział wartości produkcji globalnej przemysłu maszynowego i metalowego w wartości produkcji globalnej całego przemysłu w %			Udział zatrudnienia przemysłu maszynowego i metalowego w zatrudnieniu całego przemysłu w %		
	Miasto st. Warszawa i miasta wojewódzkie wydzielone		Województwa	Miasto st. Warszawa i miasta wojewódzkie wydzielone		Województwa
	1959	1960	1959	1960	1959	1960
Miasto stołeczne Warszawa i woj. warszawskie	47,3	48,1	22,1	23,3	49,5	49,0
Miasto Wrocław i woj. wrocławskie	37,6	41,3	13,9	14,8	47,6	49,4
Miasto Kraków i woj. krakowskie	18,5	19,2	13,9	13,5	26,3	26,7
Miasto Łódź i woj. łódzkie	8,5	9,7	10,0	11,1	14,2	14,1
Miasto Poznań i woj. poznańskie	37,9	39,8	13,0	12,6	51,4	52,3
					19,8	20,5

* Opracowano na podstawie: *Rocznik Statystyczny 1958, 1959, 1960* GUS, Warszawa 1959 r., 1960 r., 1961 r.; „Statystyka Przemysłu” zeszyt 50/1959, GUS Warszawa 1959 r.; wskaźniki zawarte w tabeli dotyczą przemysłu uspołecznionego.

z miastami wojewódzkimi — wydzielonymi i wyżej wymienionymi województwami, m. Wrocław znajduje się na trzecim miejscu (za m. st. Warszawą i m. Poznaniem), a woj. wrocławskie na drugim miejscu (wraz z woj. poznańskim), przy przyjęciu wartości produkcji globalnej jako miary poziomu koncentracji, oraz na czwartym miejscu (za woj. wrocławskim, poznańskim i krakowskim) w zakresie poziomu zatrudnienia⁸.

Przemysł maszynowy i metalowy Dolnego Śląska jest rozwinięty stosunkowo wszechstronnie. Reprezentuje go produkcja maszyn i urządzeń, wyrobów elektrotechnicznych i precyzyjnych, środków transportu (szynowego i bezszynowego) oraz wyrobów metalowych. Decydujące znaczenie w strukturze gałęziowej przemysłu maszynowego i metalowego Dolnego Śląska — przy tendencji stałego wzrostu — posiada produkcja środków transportu.

Udział wartości produkcji poszczególnych gałęzi przemysłu w wartości produkcji globalnej całego przemysłu maszynowego i metalowego w latach 1958—1960 kształtuje się następująco: produkcja maszyn i konstrukcji metalowych — 28,2%, 24,1% i 21,8%; produkcja wyrobów elektrotechnicznych — 20,9%, 21,0% i 21,5%; produkcja środków transportu — 36,8%, 40,9% i 43,1%; produkcja wyrobów metalowych — 14,1%, 14,0% i 13,6%. Powyższe rozpiętości, występujące pomiędzy gałęziami przemysłu maszynowego i metalowego, potwierdzają się przy przyjęciu jako miary względnych wskaźników zatrudnienia, a mianowicie: produkcja maszyn i konstrukcji metalowych —

średniej krajowej. Udział wartości produkcji globalnej przemysłu maszynowego i metalowego w wartości produkcji całego przemysłu w kraju w 1960 r. wynosi 22,3%; analogiczny wskaźnik odniesiony do wielkości zatrudnienia kształtował się na poziomie 24,9%.

⁸ Korzystne wskaźniki względnej koncentracji przemysłu maszynowego i metalowego na terenie woj. wrocławskiego osiągnięte po wyzwoleniu w poważnym stopniu odbiegają od „pozycji” tegoż przemysłu w strukturze terytorialnej Niemiec sprzed II wojny światowej. Woj. wrocławskie, podobnie zresztą jak i większość Ziemi Zachodnich i Północnych, w organizmie gospodarczym III Rzeszy charakteryzowało się wyjątkowo słabym rozwojem i niskim stopniem koncentracji przemysłu maszynowego i metalowego w stosunku do przemysłu ówczesnych Niemiec centralnych i zachodnich. Słaby rozwój przemysłu, w tym głównie przemysłu ciężkiego: hutniczego i maszynowego, odgrywającego decydującą rolę w procesie uprzemysłowienia stanowią dostatecznie znamienne fakty, aby na ich podstawie wysunąć tezę, że Niemcy ówczesne nie wyznaczały tym terenom poważniejszej roli w procesie rozwoju gospodarczego, że nie miały one zamiaru likwidować różnic w poziomie uprzemysłowienia zachodnich i wschodnich terenów. Nawet w okresie po r. 1935, kiedy hitlerowska polityka przygotowywania wojny daje pierwsze widoczne efekty gospodarcze w postaci szybkiego wzrostu produkcji i rozbudowy przemysłu, to jednak Dolny Śląsk nie posiadał wówczas wielkiej siły atrakcyjnej ze względu na bliską granicę polską i czechosłowacką. Pewne zmiany w strukturze i rozmieszczeniu przemysłu dolnośląskiego, które nastąpiły po r. 1937, gdy Niemcy cały aparat produkcyjny regionu przestawiali stopniowo na potrzeby wojny były jednak niewspółmierne tak w stosunku do tempa wzrostu produkcji ówczesnych Niemiec zachodnich i środkowych, jak też w odniesieniu do możliwości i potrzeb rozwoju przemysłu ciężkiego na Dolnym Śląsku. Por. K. Jeżowski, op. cit., s. 5—7, 224—227.

30,1%, 30,2% i 28,2%; produkcja wyrobów elektrotechnicznych — 19,3%, 19,7% i 21,1%; produkcja środków transportu — 33,0%, 34,0% i 33,8%; produkcja wyrobów metalowych — 17,6%, 16,1% i 16,9%. Wskaźniki techniczno-ekonomiczne ilustrujące strukturę gałęziową przemysłu maszynowego i metalowego Dolnego Śląska oraz tendencję zmian w tym zakresie zawarte są w tabeli III.

TABELA
Struktura gałęziowa przemysłu maszynowego i metalowego

Wyszczególnienie	1958			
	Prod. glob. w cen. por.		Zatrudnienie	
	Wartość w mln zł	%	Ogółem	%
Polska				
Przemysł maszynowy i metalowy	60 812,2	100,0	693 802	100,0
a. Przemysł maszynowy i konstrukcji metalowych	18 488,5	30,4	230 820	33,3
b. Przemysł elektrotechniczny	10 144,4	16,7	101 380	14,6
c. Przemysł środków transportu	19 621,6	32,4	200 585	28,9
d. Przemysł metalowy	12 557,7	20,6	160 999	23,2
Dolny Śląsk				
Przemysł maszynowy i metalowy	5 451,5	100,0	63 338	100,0
a. Przemysł maszynowy i konstrukcji metalowych	1 537,2	28,2	19 059	30,1
b. Przemysł elektrotechniczny	1 140,3	20,9	12 258	19,3
c. Przemysł środków transportu	2 003,4	36,8	20 880	33,0
d. Przemysł metalowy	770,7	14,1	11 141	17,6

* Tabelę zestawiono i wskaźniki techniczno-ekonomiczne obliczono na podstawie: *Rocznik Statystyczny 1958, 1959*

Obok przemysłu środków transportu tendencją względnego wzrostu w strukturze gałęziowej przemysłu maszynowego i metalowego charakteryzuje się przemysł elektrotechniczny; spada natomiast udział produkcji przemysłu maszynowego i konstrukcji metalowych oraz przemysłu metalowego. Analizując strukturę gałęziową przemysłu dolnośląskiego w skali całego kraju dochodzi się do wniosku, że wyszczególnione wskaźniki dla przemysłu środków transportu i elektrotechnicznego w skali woj. wrocławskiego przewyższają analogiczne wielkości krajowe, przy czym większe odchylenia występują w przemyśle elektrotechnicznym, chociaż tendencja jest wyraźniejsza w przemyśle środków transportu. Uwzględniając założenia rozwoju przemysłu maszynowego i metalowego w planie 5-letnim (1961—1965) oraz wskaźniki informacyjne dotyczące wzrostu produkcji do 1980 r. regionu dolnośląskiego i w skali krajowej nasuwa się wniosek, że przemysł środków transportu

(taboru szynowego, pojazdów mechanicznych itp.) i przemysł elektrotechniczny (maszyny i aparaty elektryczne, elektrotechnika motoryzacyjna, wyroby precyzyjne i elektroniczne itp.) będą określały strukturę gałęziową przemysłu maszynowego i metalowego woj. wrocławskiego. Stosunek wartości produkcji poszczególnych gałęzi przemysłu Dolnego Śląska do analogicznych

LA III

Polski i Dolnego Śląska w latach 1958—1960*

1959				1960			
Prod. glob. w cen. por.		Zatrudnienie		Prod. glob. w cen. por.		Zatrudnienie	
Wartość w mln zł	%	Ogółem	%	Wartość w mln zł	%	Ogółem	%
72 772,3	100,0	715 724	100,0	86 110,8	100,0	751 242	100,0
20 939,8	28,8	219 485	30,7	23 590,2	27,4	231 802	30,8
12 903,4	17,7	115 205	16,1	15 923,6	18,5	120 715	16,1
23 743,8	32,6	214 694	30,0	28 588,4	33,2	216 275	18,8
15 185,3	20,9	166 340	23,2	18 008,6	20,9	182 450	24,3
6 718,5	100,0	66 213	100,0	8 197,7	100,0	69 606	100,0
1 613,2	24,1	20 009	30,2	1 785,1	21,8	19 661	28,2
1 413,5	21,0	13 019	19,7	1 755,4	21,5	14 682	21,1
2 748,7	40,9	22 526	34,0	3 537,5	43,1	23 564	33,8
943,1	14,0	10 659	16,1	1 119,7	13,6	11 699	16,9

1960, GUS, Warszawa 1959, 1960, 1961 r.

rodzajów wytwórczości w przemyśle maszynowym i metalowym w skali całego kraju obrazują wskaźniki zawarte w tabeli IV.

Układ przestrzenny struktury gałęziowej przemysłu maszynowego i metalowego na Dolnym Śląsku odbiega znacznie od średnich wielkości całego woj. wrocławskiego. W strukturze gałęziowej przemysłu m. Wrocławia dominuje produkcja środków transportu (1958 r. — 49,2%, 1959 r. — 56,4% i 1960 r. — 57,3% wartości produkcji globalnej), natomiast woj. wrocławskiego przemysł elektrotechniczny (1958 r. — 31,8%, 1959 r. — 32,3% i 1960 r. — 31,8% wartości produkcji globalnej). Następnie, w kolejności występują: przemysł maszynowy i konstrukcji metalowych z wyraźną tendencją zniżkową, przemysł metalowy i elektrotechniczny również z tendencją zniżkową w m. Wrocławiu oraz przemysł środków transportu z tendencją zniżkową, przemysł maszynowy i konstrukcji metalowych z wyraźną tendencją zniżkową i przemysł metalowy z tendencją zwyżkową na terenie woj. wrocławskiego.

22 Przegląd Zachodni

TABELA IV

Udział wartości produkcji poszczególnych gałęzi przemysłu maszynowego i metalowego Dolnego Śląska w produkcji krajowej*

Wyszczególnienie	1958				1959				1960			
	Polska		Dolny Śląsk		Polska		Dolny Śląsk		Polska		Dolny Śląsk	
	Prod. glob. w mln zł cen por.	%	Prod. glob. w mln zł cen por.	%	Prod. glob. w mln zł cen por.	%	Prod. glob. w mln zł cen por.	%	Prod. glob. w mln zł cen por.	%	Prod. glob. w mln zł cen por.	%
Przemysł maszynowy i metalowy	60 812,2	100,0	5 451,6	9,0	72 772,3	100,0	6 718,5	9,2	86 110,8	100,0	8 197,7	9,5
Przemysł maszynowy i konstrukcji meta- lowych	18 488,5	100,0	1 537,2	8,3	20 939,8	100,0	1 613,2	7,7	13 590,2	100,0	1 785,1	7,6
Przemysł elektrotech- niczny	10 144,4	100,0	1 140,3	11,2	12 903,4	100,0	1 413,5	10,9	15 923,6	100,0	1 755,4	11,0
Przemysł środków transportu	19 621,6	100,0	2 003,4	10,2	23 743,8	100,0	2 748,7	11,6	28 588,4	100,0	3 537,5	12,4
Przemysł metalowy	12 557,7	100,0	770,7	6,1	15 185,3	100,0	943,1	6,2	18 008,6	100,0	1 119,7	6,2

* Tabelę zestawiono i wskaźniki obliczono na podstawie Rocznika Statystycznego 1958, 1959, 1960, GUS, Warszawa 1959 r., 1960, 1961 r.

W podobnych proporcjach utrzymuje się także zatrudnienie w poszczególnych gałęziach przemysłu maszynowego i metalowego z podziałem terytorialnym na m. Wrocław i woj. wrocławskie⁹. Strukturę gałęziową przemysłu maszynowego i metalowego Dolnego Śląska w układzie terytorialnym w latach 1958—1959 obrazują dane zawarte w tabeli V.

Sama dynamika wzrostu wartości produkcji przemysłu elektrotechnicznego oraz przemysłu maszynowego i konstrukcji metalowych w m. Wrocławiu, jak też przemysłu maszynowego i konstrukcji metalowych oraz przemysłu elektrotechnicznego w woj. wrocławskim, założona w planie 5-letnim na lata 1961—1965 oraz w planie perspektywicznym do r. 1980 spowoduje w konsekwencji określone zmiany w strukturze gałęziowej przemysłu maszynowego i metalowego. W najogólniejszych zarysach zmiany te polegać będą na wzroście udziału wartości produkcji wyrobów elektrotechnicznych w m. Wrocławiu oraz produkcji maszyn i konstrukcji metalowych na terenie woj. wrocławskiego¹⁰.

Zakłady przemysłu maszynowego i metalowego, zlokalizowane na obszarze Dolnego Śląska, charakteryzują się znacznie wyższym stopniem koncentracji produkcji od zakładów należących do pozostałych gałęzi przemysłu. Średnia wartość produkcji globalnej wytworzona w r. 1959 w 1 zakładzie przemysłowym wynosiła 10 124,7 tys. zł, w 1 zakładzie przemysłu maszynowego i metalowego 20 545,8 tys. zł, tj. 202,9%. Przyjmując jako kryterium stopnia koncentracji produkcji ilość zatrudnionych pracowników, analogiczne wielkości kształtują się następująco: 94 i 202, tj. 214,9%¹¹.

Średnia wielkość zakładu, mierzona wartością produkcji globalnej i ilością

⁹ Opracowane wskaźniki informacyjne wzrostu wartości produkcji globalnej w cenach porównywalnych do r. 1980 dla m. Wrocławia zakładają największy przyrost produkcji w przemyśle elektrotechnicznym (średni roczny wskaźnik wzrostu w latach 1960—1980 — 36,6%, w przemyśle maszynowym i konstrukcji metalowych (średni roczny wskaźnik wzrostu w l. 1960—1980 — 24,0%) i w przemyśle metalowym (średni roczny wskaźnik wzrostu w l. 1960—1980 — 18,5%). Najniższym średnim rocznym wskaźnikiem wzrostu produkcji charakteryzuje się przemysł środków transportu — 4,9%.

¹⁰ Plan produkcji na l. 1961—1965 w zakładach podległych Ministerstwu Przemysłu Ciężkiego przewiduje następujące wskaźniki przyrostu produkcji w poszczególnych gałęziach przemysłu (1960 r. — 100,0): przemysł maszynowy i konstrukcji metalowych — 185,2%; przemysł elektrotechniczny — 172,2%; przemysł środków transportu — 203,9%; przemysł metalowy — 167,7%; według „Przeglądu Technicznego”, Zeszyt Problemowy nr 3—4/1961, s. 95.

¹¹ Średnia wartość produkcji globalnej wytworzona w 1 zakładzie przemysłu maszynowego i metalowego w skali całego kraju w 1960 r. w rozbiciu na gałęzie przedstawiała się następująco: przemysł maszynowy i konstrukcji metalowych — 36 058,1 tys. zł; przemysł elektrotechniczny — 28 122,1 tys. zł; przemysł środków transportu — 56 992,0 tys. zł i przemysł metalowy — 8 322,0 tys. zł; zatrudnienie przypadające na 1 zakład w analogicznym roku według kolejności występowania gałęzi kształtowało się jak następuje: 354 pracowników, 214, 431 i 84 pracowników. Powyższe wskaźniki techniczno-ekonomiczne w 1959 r. kształtowały się na niższym poziomie; wg *Rocznika Statystycznego 1960*, GUS, Warszawa 1961.

zatrudnionych pracowników, zarówno w całym przemyśle Dolnego Śląska, jak również w przemyśle maszynowym i metalowym, na przestrzeni lat

TABE-
Struktura gałęziowa przemysłu maszynowego^o

Wyszczególnienie	1958			
	m. Wrocław		woj. wrocławskie	
	Liczyby absolutne	%	Liczyby absolutne	%
Wartość produkcji globalnej przemysłu maszynowego i metalowego w mln złotych cen porównywalnych	2 637,8	100,0	2 813,5	100,0
Wartość produkcji globalnej przemysłu maszynowego i konstrukcji metalowych w mln złotych cen porównywalnych	836,5	31,7	700,0	24,9
Wartość produkcji globalnej przemysłu elektrotechnicznego w mln złotych cen porównywalnych	244,2	9,3	896,1	31,8
Wartość produkcji globalnej przemysłu środków transportu w mln złotych cen porównywalnych	1 297,6	49,2	705,8	25,1
Wartość produkcji globalnej przemysłu metalowego w mln złotych cen porównywalnych	250,5	9,8	511,2	18,2

* Tabelę zestawiono a wskaźniki techniczno-ekonomiczne obliczono na podstawie wydawnictw Głównego Urzędu i Województwa Wrocławskiego 1960; „Statystyka Przemysłu” zeszyt 50/1959. Dane statystyczne i wskaźniki techniczno-

1956—1960 systematycznie maleje. Różnice pomiędzy średnią wielkością zakładu całego przemysłu dolnośląskiego oraz przemysłu maszynowego i metalowego w analogicznym czasie także systematycznie maleją.

Wyrażając powyższe tendencje w liczbach względnych i przyjmując r. 1956 za 100,0%, otrzymuje się w kolejnych latach następujący spadek średniej wielkości 1 zakładu w całym przemyśle oraz w przemyśle maszynowym i metalowym: 1957 r. — 99,2% i 101,2%; 1958 r. — 86,6% i 74,9%; 1959 r. — 93,8% i 86,1% według wartości produkcji globalnej oraz: 1957 r. — 93,5% i 95,8%; 1958 r. — 75,0% i 62,5%; 1959 r. — 75,8% i 60,7% — według ilości zatrudnionych pracowników¹².

¹² Przyjęcie zakładu za podstawę grupowania poszczególnych gałęzi przemysłu zamiast przedsiębiorstw, daje bardziej prawidłowe wyniki przy badaniu struktury przemysłu w podziale na gałęzie i grupy przemysłu oraz jego rozmieszczenia terytorialnego. Wynika to z istniejącej organizacji przemysłu, w której bardzo często produkcja poszczególnych zakładów wchodzi w skład przedsiębiorstwa zaliczana jest do różnych grup, a nawet gałęzi przemysłu, a ponadto znaczna ilość

Spadek średniej wielkości zakładu przemysłowego jest uwarunkowany przede wszystkim powstawaniem nowych zakładów, głównie w przemyśle

LA V

i metalowego m. Wrocławia i woj. wrocławskiego

1959				1960			
m. Wrocław		woj. wrocławskie		m. Wrocław		woj. wrocławskie	
Liczyby absolutne	%	Liczyby absolutne	%	Liczyby absolutne	%	Liczyby absolutne	%
3 275,5	100,0	3 443,0	100,0	4 233,7	100,0	3 964,0	100,0
866,2	26,4	747,0	21,8	1 029,0	24,3	756,1	19,1
300,5	9,2	1 113,1	32,3	496,2	11,7	1 259,2	31,8
1 848,2	56,4	900,5	26,1	2 424,6	57,3	1 112,9	28,1
260,6	8,0	682,5	19,8	283,9	6,7	835,8	21,0

Statystycznego i Wydziału Statystyki PWRN: *Rocznik Statystyczny 1959 i 1960; Rocznik Statystyczny m. Wrocławia* ekonomiczne zawarte w tabeli odnoszą się do przemysłu uspołecznionego.

Przedsiębiorstw wielozakładowych posiada zakłady zlokalizowane na terenie różnych powiatów i województw. W przypadku więc przyjęcia przedsiębiorstwa za podstawę grupowania, dane o strukturze według gałęzi względnie przekroju terytorialnego, mogą być częściowo zniekształcone. W odniesieniu do przemysłu maszynowego i metalowego zniekształcenie to jest minimalne. Sporządzone przez Główny Urząd Statystyczny grupowanie przemysłu państwowego w 1959 r. według zakładów i przedsiębiorstw, w odniesieniu do gałęzi przemysłu maszynowego i metalowego dało następujące odchylenia: przemysł maszynowy i konstrukcji metalowych — -4,4% (według wartości produkcji globalnej i według zatrudnienia); przemysł elektrotechniczny — +0,4% (według wartości produkcji globalnej) i +0,7% (według zatrudnienia); przemysł środków transportu — +1,5% (według wartości produkcji globalnej) i +3,6% (według zatrudnienia); przemysł metalowy — -3,8% (według wartości produkcji globalnej) i -3,2% (według zatrudnienia). Wg „Statystyki Przemysłu” zeszyt 50/1959 GUS, Warszawa 1959.

Zmiany w organizacji przemysłu państwowego, zarządzanego centralnie i terytorialnie, zapoczątkowane w 1961 r., a polegające na łączeniu zakładów o zbliżonym profilu produkcji lub związanych dostawami elementów kooperacyjnych, przyczynią się do pogłębienia powyższych różnic.

zarządzanym przez terenową administrację gospodarczą, tj. zakładów małych zatrudniających do 200 osób. Poprawa struktury wielkości zakładów przemysłowych, w tym głównie w przemyśle maszynowym i metalowym, posiada istotne znaczenie nie tylko dla ekonomicznego rozwoju terenów zacofanych gospodarczo, w szczególności aktywizacji małych miast, lecz także dla uzupełnienia niezbędnego zaplecza kooperacyjnego zakładów dużych.

Istotne różnice występują także w średniej wielkości zakładu przemysłowego pomiędzy przemysłem m. Wrocławia i woj. wrocławskiego, zarówno w odniesieniu do całego przemysłu, jak też przemysłu maszynowego i metalowego. Średnia wielkość zakładu przemysłowego, mierzona wartością produkcji globalnej i poziomem zatrudnienia, w całym przemyśle oraz w przemyśle maszynowym i metalowym jest znacznie wyższa w m. Wrocławiu w porównaniu z terenem woj. wrocławskiego. W r. 1959 wartość produkcji globalnej przypadająca na 1 zakład w całym przemyśle m. Wrocławia wynosiła 14 385,9 tys. zł, a woj. wrocławskiego 7 596,4 tys. zł; w przemyśle maszynowym i metalowym analogiczne wielkości kształtowały się następująco: m. Wrocław — 33 423,0 tys. zł, woj. wrocławskie — 15 034,9 tys. zł. W podobnych proporcjach utrzymywały się wskaźniki poziomu zatrudnienia w 1 zakładzie, a mianowicie: m. Wrocław — 107 (cały przemysł) i 316 (przemysł maszynowy i metalowy); woj. wrocławskie — 76 (cały przemysł) i 159 (przemysł maszynowy i metalowy). Różnice i zmiany w poziomie wielkości zakładu przemysłowego na Dolnym Śląsku w układzie gałęziowym i przestrzennym w l. 1956—1959 obrazują dane zamieszczone w tabeli VI.

Najwyższy stopień koncentracji produkcji w zakładach istnieje w przemyśle środków transportu, gdzie 13,3% zakładów taboru szynowego i bezszynowego w m. Wrocławiu produkuje 56,4% wartości produkcji globalnej i zatrudnia 45,1% pracowników całego przemysłu maszynowego i metalowego; podobnie na terenie woj. wrocławskiego 11,3% zakładów tej gałęzi przemysłu wytwarza 26,1% wartości produkcji globalnej i zatrudnia 24,4% pracowników. Stosunkowo największe rozproszenie produkcji istnieje w przemyśle metalowym, gdzie na 50,0% zakładów metalowych przypada jedynie 8,0% wartości produkcji globalnej i 9,8% zatrudnienia całego przemysłu maszynowego i metalowego w m. Wrocławiu; analogiczne wskaźniki na terenie woj. wrocławskiego kształtowały się następująco: 58,1% zakładów, 19,8% wartości produkcji globalnej i 24,4% zatrudnienia.

Strukturę wielkości zakładów przemysłu uspołecznionego m. Wrocławia w latach 1957—1958 przedstawia tabela VII.

Zawarte w tabeli liczby wskazują na istnienie znacznych różnic w strukturze wielkości zakładów całego przemysłu oraz przemysłu budowy maszyn i metalowego m. Wrocławia. Zakłady zatrudniające do 100 osób posiadają względną przewagę w całym przemyśle w porównaniu z przemysłem maszynowym i metalowym. Natomiast stosunkowo mniej jest w całym przemyśle zakładów o zatrudnieniu w kolejnych klasach, a mianowicie: 101—200,

TABELA VI

Produkcja i zatrudnienie w przemyśle miasta Wrocławia i woj. wrocławskiego przypadające na 1 zakład w latach 1956—1959*

	1956		1957		1958		1959	
	m. Wrocław	woj. Wrocław	m. Wrocław	woj. Wrocław	m. Wrocław	woj. Wrocław	m. Wrocław	woj. Wrocław
Wyszczególnienie								
Ilość zakładów w całym przemyśle	355	2 066	408	2 238	600	3 293	606	3 260
Ilość zakładów w przemyśle maszynowym i metalowym	76	110	78	122	87	120	98	229
Średnia wartość produkcji globalnej wytworzona w 1 zakładzie przemysłowym w tys. złotych	18 355,2	9 488,8	18 257,1	9 328,0	12 881,5	7 003,8	14 385,9	7 596,4
Średnia wartość produkcji globalnej wytworzona w 1 zakładzie przemysłu maszynowego i metalowego w tys. złotych	26 348,0	22 131,8	30 324,0	20 194,2	30 319,0	23 445,8	33 423,0	15 034,9
Średnia ilość pracowników w 1 zakładzie w całym przemyśle.	172	115	159	108	105	74	107	76
Średnia ilość pracowników w 1 zakładzie przemysłu maszynowego i metalowego	378	301	388	276	343	279	316	159
Dynamika średniej wartości produkcji globalnej wytworzonej w 1 zakładzie przemysłowym w %/%	100,0	100,0	99,5	98,3	70,2	73,8	78,4	80,1
Dynamika średniej wartości produkcji globalnej wytworzonej w 1 zakładzie przemysłu maszynowego i metalowego w %/%	100,0	100,0	115,1	91,2	115,1	105,9	126,8	57,1
Dynamika średniej ilości zatrudnionych pracowników w 1 zakładzie przemysłowym w %/%	100,0	100,0	92,4	93,9	61,0	64,3	62,2	66,1
Dynamika średniej ilości zatrudnionych pracowników w 1 zakładzie przemysłu maszynowego i metalowego w %/%	100,0	100,0	102,6	91,7	90,7	92,7	83,6	52,8

* Tablicę zestawiono, a wskaźniki techniczno-ekonomiczne obliczono, na podstawie wydawnictw Głównego Urzędu Statystycznego PRL: Rocznik Statystyczny 1956, Rocznik Statystyczny 1957, Rocznik Statystyczny 1958, Rocznik Statystyczny 1959, Rocznik Statystyczny 1960, „Statystyka Przemysłu” zeszyt 22/1957, „Statystyka Przemysłu z 41/1958, „Statystyka Przemysłu” z 50/1959, „Statystyka Przemysłu Ziemi Zachodnich 1946—1958” zeszyt II. Korzystano także z Rocznika Statystycznego m. Wrocławia i Województwa Wrocławskiego z lat 1959 i 1960.

201—500, 500—1 000 itd., przy czym przy przechodzeniu do wyższych klas zatrudnienia rozpiętości między wskaźnikami wzrastają.

Porównując strukturę wielkości zakładów całego przemysłu m. Wrocławia w l. 1957—1958, obserwuje się wzrost udziału ilości zakładów w niższych klasach zatrudnienia, w szczególności do 100 pracowników.

TABELA VII

*Zakłady przemysłu uspołecznionego według liczby zatrudnionych w m. Wrocławiu**

Zakłady zatrudniające pracowników:	Liczba zakładów		% zakładów		Przemysł maszynowy i metalowy w 1958 r.	
	1957	1958	1957	1958	Liczba zakładów	% zakładów
do 100	250	273	71,8	74,6	40	58,0
101—200	35	32	10,1	8,7	8	11,6
201—500	37	40	10,6	10,9	9	13,0
501—1 000	10	6	2,9	1,6	4	5,4
1 001—5 000	15	14	4,3	3,9	7	10,5
pow. 5 000	1	1	0,3	0,3	1	1,5
Razem	348	366	100,0	100,0	69	100,0

* Tabelę sporządzono na podstawie *Rocznika Statystycznego m. Wrocławia i Województwa Wrocławskiego 1959*. Wrocław 1959.

Struktura wielkości zakładów przemysłu uspołecznionego m. Wrocławia różni się w zasadniczy sposób od tejże struktury w skali całego kraju, co obrazuje tabela VIII.

TABELA VIII

*Struktura wielkości zakładów przemysłu uspołecznionego w Polsce w 1956 r. i w 1960 r.**

Zakłady zatrudniające pracowników	Liczba zakładów		% zakładów	
	1956	1960	1956	1960
do 100	35 508	34 009	90,5	89,4
101—200	1 491	1 598	3,8	4,2
201—500	1 216	1 293	3,1	3,4
501—1 000	549	609	1,4	1,6
1 001—5 000	432	494	1,1	1,3
pow. 5 000	39	38	0,1	0,1
Razem	39 235	38 041	100,0	100,0

* Tabelę sporządzono na podstawie *Rocznika Statystycznego 1961*. GUS, Warszawa 1961.

Odsetek zakładów małych, w tym przede wszystkim w pierwszej klasie zatrudnienia, jest w przemyśle całego kraju znacznie wyższy aniżeli w prze-

myśle m. Wrocławia. W następnych klasach zatrudnienia wskaźniki stosunkowe kształtują się odwrotnie¹³.

Bardziej celowe dla analizy struktury wielkości zakładów przemysłowych w układzie przestrzennym jest porównywanie wskaźników zatrudnienia w poszczególnych klasach wielkości zakładów. Struktura wielkości zakładów oparta jedynie na ich ilości, w odpowiednio dobranych przedziałach zatrudnienia bez uwzględnienia absolutnego poziomu zatrudnienia, prowadzi często do błędnych wniosków. Duża ilość zakładów małych o zatrudnieniu do 100 lub 200 osób bez uwzględnienia absolutnego i względnego poziomu zatrudnienia sugeruje często wnioski o niskiej koncentracji produkcji w zakładach, a w konsekwencji także o celowości budowy lub rozbudowy dużych i średnich zakładów.

Z przeprowadzonych obliczeń, dotyczących wielkości nowo wybudowanych i w zasadniczym stopniu rozbudowanych zakładów w planie 6-letnim i 5-letnim, wynika wyraźna tendencja do koncentracji produkcji w dużych zakładach przemysłowych.

TABELA IX
Struktura wielkości zakładów przemysłowych*

Wyszczególnienie	Razem	Klasa wielkości zakładów przemysłowych					
		1—200	201—500	501—1 000	1 001—2 000	2 001—5 000	ponad 5 000
Liczba zakładów	327	117	84	40	47	18	21
Docelowa liczba zatrudnionych w tys. osób	353,3	9,5	29,0	28,0	71,8	50,8	164,2
Udział w %	100,0	2,7	8,2	7,9	10,3	13,4	46,5

* Por. T. Mrzygłód, *Spoleczna wielkość zakładu przemysłowego*. „Inwestycje i Budownictwo” nr 10/1958, s. 15.

Podobny proces miał miejsce w polityce inwestycyjnej w przemyśle maszynowym i metalowym z tym, że jego nasilenie było jeszcze większe.

W konsekwencji udział procentowy zatrudnienia w zakładach małych jest bardzo niski, przy czym z wyraźną tendencją dalszego obniżania. Według *Rocznika Statystycznego* z 1957 r. oraz 1961 r. struktura wielkości zakładów przemysłowych przedstawiała się w końcu 1956 r. i 1960 r. jak podaje tabela X¹⁴.

¹³ Porównanie do przemysłu całego woj. wrocławskiego byłoby bardziej właściwe i niewątpliwie zbliżyłoby znacznie strukturę wielkości zakładów przemysłu uspołecznionego w kraju do tejże struktury w skali regionu Dolnego Śląska. Brak danych statystycznych uniemożliwia sporządzenie odpowiedniej tabeli.

¹⁴ Dolny Śląsk w ramach gospodarki III Rzeszy, obok niedorozwoju przemysłu środków produkcji i znacznej przewagi przemysłu lekkiego, charakteryzował się ponadto występowaniem wielkiej ilości drobnych zakładów, których produkcja opierała się często na rzemieślniczych metodach pracy. Podczas, gdy średnio w ca-

TABELA X

Struktura wielkości zakładów przemysłu uspołecznionego w 1956 i 1960 r.

Zakłady zatrudniające pracowników	Liczba zakładów		% zakładów		Liczba zatrudnionych		% zatrudnionych	
	1956	1960	1956	1960	1956	1960	1956	1960
do 100	35 508	34 009	90,5	89,4	543 623	572 318	19,2	18,4
101 — 200	1 491	1 598	3,8	4,2	218 016	242 642	7,7	7,8
201 — 500	1 216	1 293	3,1	3,4	390 729	432 398	13,8	13,9
501 — 1 000	549	609	1,4	1,6	387 898	438 620	13,7	14,1
1 001 — 5 000	432	494	1,1	1,3	940 016	1 026 557	33,2	33,0
pow. 5 000	39	38	0,1	0,1	351 090	398 180	12,4	12,8
Razem	39 235	38 041	100,0	100,0	2 831 372	3 110 780	100,0	100,0

Proces powyższy występuje z większym nasileniem w przemyśle maszynowym i metalowym, co obrazują dane w tabeli XI.

TABELA XI

*Struktura wielkości zakładów przemysłu maszynowego i metalowego w Polsce 1956 r.**

Zakłady zatrudniające pracowników	Liczba zakładów	% zakładów	Liczba zatrudnionych	% zatrudnionych
do 100	1 713	68,0	55 596	8,6
101 — 200	247	68,0	34 833	5,4
201 — 500	366	10,6	87 019	13,4
501 — 1 000	138	5,5	95 461	14,7
1 001 — 5 000	140	5,6	170 628	41,7
powyżej 5 000	14	0,5	105 978	16,2
Razem	2 518	100,0	649 515	100,0

* Tabelę sporządzono na podstawie „Statystyki Przemysłu” z. 41/1958. GUS, Warszawa 1960. Tabela obejmuje przemysł uspołeczniiony i prywatne rzemiosło.

Problem ten uwidacznia się również w porównaniu naszej struktury

łych Niemczech w granicach 1937 r. przypadało 55,0% ogółu zatrudnionych w przemyśle i rzemiosle, to na Dolnym Śląsku 60,2%. W r. 1933 na terenie Dolnego Śląska był zlokalizowany tylko jeden zakład przemysłu maszynowego i metalowego, który zatrudniał powyżej 1 000 osób; 62 zakłady posiadały zatrudnienie w granicach 51—200 pracowników i 15 zakładów w granicach 200—1 000 osób. Jedyne 8,7% ogółu zatrudnionych w przemyśle (w średnich i wielkich zakładach przemysłowych) pracowało w przemyśle maszynowym i metalowym; według K. Jeżowski, op. cit. s. 235.

wielkości zakładów przemysłowych z analogicznymi strukturami w innych krajach, co uwidaczniają dane zawarte w tabeli XII.

TABELA XII

*Struktura wielkości zakładów przemysłowych w niektórych krajach**

Kraj	Wyszczególnienie	Rok	Zatrudnienie w % w zakładach		
			do 99 osób	100—500 osób	pow. 500 osób
Belgia	Zakłady	1947	45,5	30,7	23,8
NRF	Przemysł	1955	22,1	77,9	
Polska	Zakłady przemysłowe	1956	17,5	21,9	60,9
USA	Przemysł przetwórczy	1947	25,1	29,0	45,9
Szwecja	Przemysł przetwórczy	1950	40,9	59,1	
Włochy	Przemysł przetwórczy	1951	40,5	16,9	32,6
ZSRR	Przemysł przetwórczy	1955	8,3	91,7	

* C. Niewadzki, *Małe przedsiębiorstwa przemysłowe w gospodarce narodowej*. Warszawa, 1958; St. Włoszczowski, *Przemysł drobny we współczesnej gospodarce narodowej*. „Biuletyn Informacyjny” nr 2/1958; T. Mrzygłód, *op. cit.*, s. 15 i n.

Udział zatrudnienia w zakładach małych (do 99 osób) w wymienionych państwach kapitalistycznych wahał się od 22,1⁰/₀ w NRF i 25,1⁰/₀ w USA do 50,5⁰/₀ we Włoszech. W Polsce natomiast kształtował się w granicach 18,0—20,0⁰/₀, a w ZSRR nawet 8,3⁰/₀. W przemyśle maszynowym i metalowym udział zatrudnienia w zakładach małych (do 100 osób) jest jeszcze niższy, mianowicie w r. 1956 wynosił 8,6⁰/₀.

Podobnie średnie zatrudnienie w jednym zakładzie przemysłowym było w Polsce w l. 1956—1957 o wiele wyższe niż w krajach znacznie silniej uprzemysłowionych. W r. 1956 średnie zatrudnienie w 1 zakładzie przemysłowym w Polsce wynosiło 170 osób (w tym na Dolnym Śląsku 124 osoby), a w przemyśle Niemieckiej Republiki Federalnej — 133 osoby. Znacznie większe różnice występują w średnim zatrudnieniu w przemyśle budowy maszyn i metalowym, a mianowicie: Polska (1956—1957) — 308 osób, a Dolny Śląsk — 333 osoby w 1956 r. i 319 osób w 1957 r., Niemiecka Republika Demokratyczna — 248 osób w 1956 r., Niemiecka Republika Federalna — 192 osoby w 1956 r., Anglia — 210 osób w 1951 r.¹⁵ Różnica jest szczególnie duża przy porównaniu z przemysłem maszynowym i metalowym Włoch, gdzie przeciętna ilość pracowników przypadająca na jeden zakład wynosiła w r. 1951 — 97 osób.

¹⁵ R. Wilczewski, *W sprawie wielkości zakładów przemysłu budowy maszyn i metalowego*. „Inwestycje i Budownictwo” nr 2/1959, s. 34; *Rocznik Statystyczny 1959, 1960*. GUS, Warszawa 1960, 1961; *Rocznik Statystyczny m. Wrocławia i Województwa Wrocławskiego 1959, 1960*. Wrocław, PRN m. Wrocławia i PWRN we Wrocławiu, 1959 i 1960 r.

Przytoczone dane świadczą niewątpliwie o znacznej koncentracji produkcji w naszym przemyśle maszynowym i metalowym. Jest ona znacznie większa niż w krajach dysponujących potężniejszym przemysłem maszynowym.

Wysoką koncentracją produkcji i zatrudnienia charakteryzuje się także przemysł Związku Radzieckiego, przy czym proces koncentracji wykazuje tam tendencje stałego wzrostu. Jego wyrazem jest spadek w okresie 1950—1955 udziału małych zakładów w całkowitym zatrudnieniu robotników i szybki wzrost fabryk największych.

TABELA XIII

Zmiany w koncentracji przemysłu ZSRR w l. 1950—1955 *

Zakłady według wielkości	Zatrudnienie robotników w procentach		
	1950	1955	Odchylenie
Przemysł przetwórczy			
w tym zakłady o załodze:	100,0	100,0	—
do 250 osób	19,2	15,1	—4,1
251—500 „	11,2	10,0	—1,2
501—1 000 „	13,1	13,0	—0,1
1 001—3 000 „	23,6	24,1	+0,5
3 001—10 000 „	22,0	24,1	+2,1
ponad 10 000 „	10,9	13,7	+2,6

* Por. *Narodnoje choziajstwo SSSR w 1956 g.* Moskwa 1956, s. 48.

Udział średnich i dużych zakładów w strukturze wielkości zakładów przemysłowych jest w ZSRR większy niż w Polsce. Sięga on (zakłady ponad 500 pracowników) około 75% całego zatrudnienia w 1955 r. w porównaniu z polskimi około 60,0%.

Średni poziom produkcji i zatrudnienia w jednym zakładzie jest określany wieloma czynnikami, m. in.:

- 1) wzrostem produkcji w danej gałęzi przemysłu,
- 2) poziomem specjalizacji produkcji w danej gałęzi przemysłu,
- 3) tempem wzrostu wydajności pracy, określającego dynamikę zatrudnienia,
- 4) zmniejszeniem się ilości zakładów, nawet gdy produkcja i zatrudnienie pozostają niezmiennie lub nawet wzrastają itp.¹⁶

Procesy te przebiegają odmiennie w krajach o gospodarce socjalistycznej i kapitalistycznej; w przemyśle kapitalistycznym wzrost średniej wielkości zakładu określany jest w głównej mierze narastaniem koniunktury w określonej gałęzi przemysłu, natomiast w przemyśle socjalistycznym determino-

¹⁶ We Francji wg wyrzykowych danych ilość firm zajmujących się produkcją samochodów zmniejszyła się z 25 w 1953 r. do 23 w 1955 r., mimo wzrostu produkcji o ponad 45,0%; ilość firm w przemyśle elektrotechnicznym zmniejszyła się z 1 717 w 1949 r. do 1 706 w 1957 r., przy wzroście zatrudnienia w tym samym okresie o 27,0% (około 60 tys. osób).

wany jest planową polityką przemysłową państwa i jego organów gospodarczych.

Powstaje zatem problem — w jakim kierunku ma przebiegać rozwój przemysłu maszynowego i metalowego. Czy ma się kłaść główny nacisk na budowę małych zakładów, czy też — nie zapominając o potrzebie posiadania pewnej ilości takich fabryk — rozwijać zakłady większe. Zagadnienie jest tym istotniejsze, że bieżący plan pięcioletni ma zapewnić pewne zabezpieczenie produkcji wyrobów finalnych intensywnym rozwojem „bazy” kooperacyjnej.

Odpowiedź na to pytanie wymaga rozważenia szeregu elementów, którymi są:

- 1) tendencje rozwoju skali produkcji w przemyśle maszynowym i metalowym, a na tym tle charakterystyka możliwości produkcyjnych typowego zakładu budowy maszyn i wyrobów metalowych zatrudniającego do 200 pracowników,
- 2) tendencje zmian w średniej wielkości zakładów budowy maszyn i wyrobów metalowych na tle postępującego procesu specjalizacji produkcji,
- 3) stan w powyższym przedmiocie w przemyśle maszynowym i metalowym.

W przemyśle maszynowym — pomijając zakłady o pełnej automatyzacji produkcji — zarysowują się trzy tendencje wpływające na strukturę wielkości zakładów, mianowicie:

1) Szybki rozwój produkcji wielkoseryjnej i masowej w zakresie wytwórczości artykułów konsumpcyjnych trwałego użytkowania oraz części, elementów, podzespołów itp. o szerokim zużyciu w różnych gałęziach przemysłu maszynowego, np. elementów łączących.

2) Wzrost ilości rodzajów i asortymentów wyrobów gotowych (maszyn, urządzeń, konstrukcji metalowych) o ściśle określonym kierunku zużycia, które ze względu na małe zapotrzebowanie ilościowe, zindywidualizowane warunki eksploatacji oraz szybki postęp w zakresie rozwiązań konstrukcyjnych, produkowane są jednostkowo lub w małych seriach¹⁷.

3) Rozwój specjalizacji produkcji w zakresie wytwórczości określonych elementów maszyn i urządzeń oraz podzespołów konstrukcyjnych, których odbiorcami są zakłady określonych gałęzi względnie rodzajów przemysłu maszynowego.

Pomiędzy powyższymi tendencjami znajduje się szeroki asortyment wyrobów, bardziej lub mniej standardowych, produkowanych średnioseryjnie, np. obrabiarki, samochody ciężarowe i autobusy, tabor kolejowy, tramwaje, silniki elektryczne większych mocy i transformatory, maszyny drogowe, urządzenia dźwigowe itd.

W zakresie wyszczególnionych tendencji produkcji możliwości produkcyjne

¹⁷ Silny rozwój eksportu tej grupy wyrobów w dużym stopniu wzmaga różnicowanie ich produkcji.

mniejszych zakładów budowy maszyn o zatrudnieniu do 100 względnie do 200 osób są dosyć ograniczone, bardziej w pierwszych dwóch kierunkach, mniej natomiast w trzecim.

Mały zakład nie jest bowiem w stanie rozwijać na dużą skalę produkcji wyrobów trwałego użytku, zapewnić mu wysokie walory eksploatacyjne, stale rozwijać ich rozwiązania techniczne oraz zabezpieczyć rynek w potrzebnej ilości części zamiennych. Są wprawdzie dwie przesłanki preferujące w ograniczonym zakresie lokalizację tej produkcji w małych zakładach, tj. stosunkowo niższy poziom kwalifikacji zawodowych załóg i względna niezależność w zakresie technicznych i ekonomicznych wymagań lokalizacyjnych¹⁸, które jednak nie równoważą efektów gospodarczych związanych z dużą skalą powyższego rodzaju produkcji.

Podobnie produkcja wąkospecjalizowanych maszyn i urządzeń, wymagająca m. in. dużych hal produkcyjnych, wysokokwalifikowanej załogi, silnie rozbudowanej struktury produkcyjnej, nie stanowi atrakcyjnego kierunku dla mniejszych zakładów.

Jedynie produkcja o charakterze poddostawczym i to o ograniczonym kierunku zastosowania posiada sprzyjające przesłanki do jej lokalizowania w mniejszych zakładach. Produkcja ta dotyczy w wielu wypadkach wyrobów stosunkowo mało złożonych technicznie i wytwarzanych na indywidualne zamówienia zakładów, głównie montażowych, o ściśle ustalonym kierunku stosowania, włącznie z określonym typem wyrobu gotowego. Mała skala tej produkcji oraz jej różnorodność, jako naturalna funkcja małych i zindywidualizowanych potrzeb, stwarza wszelkie przesłanki techniczno-ekonomiczne do lokalizacji w małych zakładach. Zapotrzebowanie na ten rodzaj produkcji będzie wzrastało w zasadzie proporcjonalnie do rozwoju całego przemysłu maszynowego, w szczególności produkcji maszyn ciężkich — kompletnych urządzeń przemysłowych, środków transportu i in. Lokalizacja terenowa tego typu zakładów jest jednak ograniczona i to w zasadzie jednym czynnikiem — położeniem zakładu względnie grupy zakładów montażowych. Uzasadnieniem bliskiej lokalizacji współpracujących zakładów są nie tyle względy transportowe, ile konieczność częstego porozumiewania się w sprawach produkcyjnych.

Potrzeba zwiększenia udziału małych zakładów przemysłowych w strukturze wielkości zakładów przemysłu maszynowego i metalowego uwypukla się w porównaniu z aktualnym stanem oraz kierunkami rozwoju tej gałęzi przemysłu, m. in. na terenie Dolnego Śląska. W strukturze gałęziowej przemysłu maszynowego i metalowego dominuje produkcja środków transportu oraz budowy maszyn i konstrukcji metalowych tzw. rodzaje produkcji wymagające szczególnie silnie rozwiniętego zaplecza kooperacyjnego. Z tego względu cała produkcja poddostawcza nie może być rozmieszczona jedynie

¹⁸ Z tego punktu widzenia zakłady mogłyby być lokalizowane w mniejszych miastach i stanowiłyby ważny czynnik miastotwórczy lub hamowałyby proces ich degradacji gospodarczej ze wszystkimi jego ujemnymi skutkami.

w pokrewnych zakładach, lecz jednocześnie u dużej ilości producentów należących do innych gałęzi przemysłu. Na przykład udział wartości dostaw kooperacyjnych ze strony zakładów taboru kolejowego dla „PaFaWagu” wynosił w 1958 r. — 67,6%, w r. 1959 spadł do poziomu 63,0%, a w 1960 r. wynosił 58,0%. Podobną tendencję w strukturze gałęziowej kooperacji biernej obserwuje się we większości zakładów Dolnego Śląska.

Mimo postępującego procesu profilowania poszczególnych zakładów w określonych rodzajach produkcji, w oparciu o aktualny stan wyposażenia technicznego i poziom kwalifikacyjny załogi, utrzymuje się w dalszym ciągu duże zróżnicowanie asortymentowe wyrobów. Charakterystyka techniczna poszczególnych asortymentów produkowanych wyrobów jest różna, proces technologiczny odmienny i tolerancje wykonania zróżnicowane. Na przykład w „PaFaWagu”, obok produkcji wagonów osobowych i towarowych, występuje produkcja jednostek trakcyjnych, w „Wagonach” w Świdnicy wytwarza się wagony towarowe obok wozów tramwajowych, w „M-5” szereg grup maszyn elektrycznych, w „ŚFUP” w Świdnicy niezależnie od podstawowego rodzaju produkcji, którym są urządzenia cukrownicze, produkuje się równolegle pompy różnych asortymentów, maszyny parowe itd.

Z tego względu większość zakładów przemysłu maszynowego i metalowego na Dolnym Śląsku posiada charakter wybitnie montażowy. Udział robót ręczno-montażowych w ogólnej pracochłonności wykonywanych prac produkcyjnych kształtuje się w wybranych zakładach następująco: „PaFaWag” — 75,0%, „Wagony” — 78,0%, „Zakrzów” — 67,0%, „Jelcz” — 72,0%, „ŚFUP” — 65,0%, „WZ Metalurgiczne” — 80,0%, „Famal” — 64,0%, „DFK” — 61,0%, „WFUM” — 60,0%, „FUM” — 60,0%, „M-5” — 60,0%, „Fadroma” — 60,0%, itd.

Przeważający udział prac ręczno-montażowych w strukturze wykonywanych robót w większości średnich i wielkich zakładów przemysłu maszynowego i metalowego uwypukla dodatkowo konieczność istnienia stosunkowo dużej i rodzajowo wszechstronnej bazy kooperacyjnej. Odnosi się to w szczególności do produkcji części i elementów maszyn, odkuwek i wyprasek metalowych, wyprasek z mas plastycznych itd. Ten rodzaj produkcji wymaga określonej ilości maszyn, zarówno do obróbki wiórowej, jak też plastycznej. Bilanse zdolności produkcyjnych i pracochłonności planowanych zadań w zakresie robót mechanicznych i plastycznych wykazują ujemne saldo w większości zakładów przemysłu maszynowego i metalowego. Nie ma jednak gwarancji, że doinwestowanie „maszynowe” tych zakładów będzie jednocześnie gwarantowało pełne obciążenie nowych stanowisk maszynowych, zarówno ze względu na zmienność zapotrzebowania w czasie na powyższy rodzaj zdolności produkcyjnej, jak też z powodu technicznych trudności możliwie dokładnego zbilansowania występujących wielkości¹⁹.

¹⁹ Dodatkowymi czynnikami ograniczającymi pełne i racjonalne wykorzystanie tego rodzaju maszyn mogą być trudności w znalezieniu odpowiednio kwalifikowanej obsługi oraz w zabezpieczeniu niezbędnych oprzyrządowania.

Jednocześnie w zakładach, które posiadają pełne pokrycie własnymi zdolnościami produkcyjnymi planowanych zadań w obróbce wiórowej i plastycznej występuje zjawisko niewykorzystania pełnych możliwości produkcyjnych maszyn, przy masowym rezygnowaniu z zamówień zewnętrznych. W konsekwencji pozostaje uciążliwa droga szukania wykonawcy lub uruchamiania produkcji na nieodpowiednich maszynach przy znacznie zwiększonej pracochłonności.

Produkcja drobnych części mechanicznych, elementów z tworzyw sztucznych i mas plastycznych, przy swej różnorodności oraz zmienności może być jedynie zlokalizowana w niedużych zakładach o stosunkowo szerokim asortymencie wyrobów, wytwarzających dla dużej ilości blisko położonych odbiorców²⁰.

Rozwój współpracy produkcyjnej z małymi zakładami jest w dużym stopniu uzależniony ich poziomem technicznym w odniesieniu do wyposażenia maszynowego, stanem organizacyjnym, jakością kadry, lokalizacją przestrzenną itp. Aktualna sytuacja istniejąca pod tym względem na obszarze województwa, niezależnie od nieznacznej ilości małych zakładów, nie gwarantuje możliwości szerszego ich wiązania z przemysłem kluczowym. Wprawdzie np. państwowy przemysł terenowy Dolnego Śląska przedstawia dość znaczny potencjał produkcyjny, wyrażający się wartością produkcji towarowej w 1960 r. na poziomie 900,2 mln zł, to niemniej jego stan w zakresie wyposażenia technicznego, poziomu organizacyjnego, a w szczególności układu gałęziowego, wymaga radykalnych zmian²¹. Państwowy przemysł terenowy obejmuje zasadniczo dziesięć podstawowych gałęzi o zróżnicowanym udziale wartości produkcji towarowej i zatrudnienia. Decydujące znaczenie w strukturze wartości produkcji towarowej posiada przemysł metalowy (26,7%)²².

²⁰ Analiza rodzajów dostaw kooperacyjnych dla zakładów przemysłu maszynowego i metalowego Dolnego Śląska wykazuje, że części i elementy maszyn dostarczane są przede wszystkim przez małe zakłady, w tym także przemysłu terenowego, lecz głównie z województw: bydgoskiego, gdańskiego, katowickiego i warszawskiego, a bardzo rzadko wrocławskiego.

²¹ Zainicjowana na terenie Dolnego Śląska szeroko pojęta koordynacja terenowa przemysłu, objęła swoim zasięgiem także zakłady podległe Wojewódzkiemu Zjednoczeniu Państwowych Przedsiębiorstw Przemysłu Terenowego. Opracowana została nowa struktura państwowego przemysłu terenowego oraz kierunki specjalizacji jego produkcji. Rozwój różnych form koordynacji, w tym także terenowej, w celu zapewnienia właściwego kierunku rozwoju przemysłu u producentów branżowych, podlegających różnym jednostkom zarządzającym, właściwy jest także innym krajom socjalistycznym. Między innymi Moskiewski Sownarchoz opracował różne formy koordynacji w stosunku do przemysłu terenowego podległego Moskiewskiej Radzie Narodowej. Por. Z. Leśkiewicz, *Zjednoczenie — organizacja branżowa przemysłu socjalistycznego*. P.W.G., Warszawa 1961, s. 11.

²² Udział przemysłu terenowego Dolnego Śląska w wartości produkcji towarowej tegoż przemysłu w skali krajowej wyniósł w 1960 r. 7,0%. Udział wartości produkcji towarowej przemysłu metalowego w strukturze gałęziowej tegoż prze-

Strukturę gałęziową przemysłu terenowego woj. wrocławskiego w 1960 r. obrazują dane zawarte w tabeli XIV.

TABELA XIV

Struktura gałęziowa przemysłu terenowego według wartości produkcji towarowej i wielkości zatrudnienia *

Gałąź przemysłu	Wartość produkcji towarowej w cenach zbytu w tysiącach złotych		Udział w %		Zatrudnienie robotników	Udział w %
	Dolny Śląsk	Polska	Dolny Śląsk	Polska	Dolny Śląsk	Dolny Śląsk
Przemysł metalowy	164,1	2 405,0	26,7	21,1	1 205	20,3
„ chemiczny	43,2	1 065,0	7,0	9,4	178	3,0
„ szklarski	3,7	—	0,6	—	89	1,5
„ porc.-fajans.	11,6	—	1,9	—	189	3,2
„ drzewny	151,0	1 589,0	24,5	14,0	1 607	25,6
„ papierniczy	10,5	—	1,7	—	67	1,1
„ włókienniczy	71,4	1 632,0	11,6	14,3	598	10,1
„ odzieżowy	17,4		2,8		565	11,1
„ skórzany	81,4	997,0	13,3	8,8	663	11,2
„ poligraficzny	23,1	—	3,8	—	322	5,4
„ spożywczy	—	2 966,0	—	26,0	—	—
Inne branże	37,6	728,0	6,1	6,4	448	7,5
Razem	615,0	11 382,0	100,0	100,0	5 931	100,0

* Dane dla przemysłu terenowego całego kraju dotyczą 1959 r.

Zarówno przemysł metalowy, jak i pozostałe gałęzie przemysłu terenowego, reprezentowane są przez przedsiębiorstwa wielozakładowe o mieszanej strukturze branżowej produkcji²³. Na ogólną ilość 41 przedsiębiorstw przypada 13 jednozakładowych i 28 wielozakładowych, w tym 18 jednobranżowych, 8 prawie jednobranżowych i 15 wielobranżowych²⁴. Produkcja przemysłu metalowego zlokalizowana jest w 23 zakładach²⁵ wchodzących w skład 13 przedsiębiorstw przemysłowych, w tym 10 wielozakładowych oraz w tym 7 przedsiębiorstw wielobranżowych.

mysłu w skali krajowej był w 1960 r. niższy w porównaniu z Dolnym Śląskiem i wynosił 21,1%.

²³ Pojęcie „przedsiębiorstwo” różni się od pojęcia „zakład” produkcyjny. Zakład stanowi jednostkę produkcyjną z zespołem maszyn, urządzeń oraz budynków i kolektywem pracowników, dostosowaną do produkowania określonego rodzaju wyrobów. Przedsiębiorstwo stanowi jednostkę prawno-ekonomiczną i może obejmować tylko jeden lub kilka zakładów produkcyjnych (przedsiębiorstwo wielozakładowe), które pozostają pod jego wspólnym zarządem.

²⁴ WZPPPT skupia 43 samodzielne jednostki gospodarcze.

²⁵ 18 zakładów produkcyjnych i 5 zakładów usługowych.

Z uwagi na poziom technicznego wyposażenia większości jednostek produkcyjnych oraz ich stan organizacyjny, strukturę wielkości przedsiębiorstw podległych WZPPPT najlepiej charakteryzują wskaźniki zatrudnienia. Przeciętne zatrudnienie robotników grupy przemysłowej przypadające na 1 przedsiębiorstwo, wynosi 145 osób, a na jeden zakład 46 osób, przy czym 34 przedsiębiorstwa posiadają zatrudnienie poniżej 200 robotników. Przeciętne zatrudnienie robotników grupy przemysłowej przypadające na 1 przedsiębiorstwo, w którego skład wchodzi przemysł metalowy, wynosi 95 robotników, a przeciętne zatrudnienie przypadające na 1 zakład metalowy wynosi 54 robotników.

TABELA XV

*Struktura wielkości przedsiębiorstw przemysłu terenowego woj. wrocławskiego w 1960 r.**

Zatrudnienie robotników grupy przemysłowej	Cały przemysł	
	Ilość przedsiębiorstw	Udział w %
do 50 osób	7	16,6
51—100 „	9	21,4
101—150 „	8	19,0
151—200 „	10	23,8
201—250 „	2	4,8
251—300 „	2	4,8
301—350 „	1	2,4
355—400 „	2	4,8
Pow. 400 „	1	2,4
Razem	42	100,0

* Przedsiębiorstwa przemysłu metalowego jednobranżowe charakteryzują się następującą strukturą wielkości: trzy przedsiębiorstwa jednozakładowe, w tym dwa o zatrudnieniu 51—100 robotników grupy przemysłowej i jedno o zatrudnieniu w granicach 101—150 osób oraz 3 przedsiębiorstwa wielozakładowe, w tym jedno o zatrudnieniu do 50 robotników, jedno w przedziale 151—200 oraz jedno powyżej 300 osób.

Przemysł metalowy charakteryzuje się stosunkowo dużym rozrzutem wielkości przedsiębiorstw w przyjętych grupach klasyfikacyjnych. Porównując natomiast strukturę wielkości zakładów w poszczególnych branżach przemysłu można stwierdzić, że zakłady metalowe posiadają stosunkowo niski poziom zatrudnienia²⁶.

Zakłady metalowe przemysłu terenowego produkują szeroki asortyment wyrobów, zarówno przeznaczonych dla zaopatrzenia ludności, jak również maszyny, urządzenia transportowe. Natomiast bardzo słabe powiązania istnieją między zakładami przemysłu terenowego i kluczowego, w szczególności w zakresie produkcji części elementów o charakterze kooperacyjnym. Nielicznymi przykładami współpracy produkcyjnej z przemysłem kluczo-

²⁶ Do największych zakładów należą: Zakład nr 2 w Szczytniej, Świdnickie Zakłady Metalowe, Zakład Nr 1 w Kłodzku, Lubawskie Zakłady Metalowe, Warsztaty Mechaniczne Nr 1 w Cieplicach, Zakład Nr 1 w Legnicy.

wym mogą być Warsztaty Mechaniczne Nr 3 w Kowarach, Zakłady Nr 1 w Kłodzku, Odlewnia Żeliwa w Kątach Wrocławskich, Wytwórnia Wyrobów z Tworzyw Sztucznych w Kowarach i in. Należy zaznaczyć, że jedynie część zdolności produkcyjnych wyżej wspomnianych zakładów wykorzystuje się dla realizacji produkcji, stanowiącej kooperację z zakładami przemysłu kluczowego.

Podobna sytuacja na odcinku współpracy z przemysłem zarządzanym centralnie istnieje w pozostałych branżach przemysłu terenowego. Do wyjątków należą m. in. niektóre zakłady przemysłu drzewnego, np. Zakład nr 2 w Mysłakowicach i Zakład nr 4 w Mysłakowicach, podległe PZPT, rozwijające produkcję kooperacyjną dla Jelczańskich Zakładów Samochodowych²⁷.

Na tle słabego rozwoju współpracy produkcyjnej przemysłu terenowego z przemysłem kluczowym zwracają uwagę wypadki dublowania produkcji identycznych wyrobów przez niektóre zakłady.

Wątpliwości nasuwa również specjalizacja niektórych zakładów przemysłu terenowego w produkcji części zamiennych do sprzętu motoryzacyjnego i rolniczego. Jak wiadomo, próby uruchomienia produkcji części zamiennych datują się w Polsce od 1949 r., przy czym w tym okresie zrozumiałe były trudności wykonawców z uwagi na różnorodność i niejednorodność sprzętu technicznego w skali całego kraju²⁸. Części zamienne należało z reguły niemal produkować w niewielkich seriach, toteż dużym zakładom produkcyjnym nie opłacała się w ogóle wytwórczość tego typu. Aktualnie sytuacja pod tym względem zmieniła się zasadniczo z uwagi na duży stopień ujednoczenia konstrukcji i produkcji krajowej. Niejednolity sprzęt starego typu dziś nie odgrywa już zasadniczo żadnej roli w gospodarce remontowej. Szereg pozytywnych zjawisk w naszej gospodarce toruje drogę rozwijaniu ekonomicznie prawidłowej produkcji części zamiennych. Postępuje specjalizacja wytwórczości, polegająca na stopniowej koncentracji określonych typów produkcji w wyspecjalizowanych zakładach, a równocześnie w różnych dziedzinach produkcji widać wyraźne dążenie do ujednoczenia typów produkowanych maszyn, urządzeń i sprzętu mechanicznego. Opierając się na powyższych przesłankach przyjęto słuszną zasadę, że produkcję części zamiennych należy lokalizować w zakładach wytwarzających wyroby gotowe, a tym samym wprowadzić ją do planów produkcyjnych tych wytwórców²⁹. Istniejące trud-

²⁷ Próby rozszerzania współpracy produkcyjnej z zakładami przemysłu terenowego podjęło w ostatnich latach szereg zakładów przemysłu maszynowego i elektrotechnicznego zarządzanych centralnie. Rezultatem powyższych akcji np. ze strony „PaFaWagu” jest podpisanie wielu umów kooperacyjnych z drobnymi zakładami państwowego przemysłu terenowego i spółdzielczości pracy.

²⁸ Por. M. Napierała, *Trzeba naprawić błąd*. „Życie Gospodarcze” nr 20/1958.

²⁹ Istnieje szereg przeszkód w w konsekwentnej realizacji wspomnianej zasady. Główną z nich stanowi różnica istniejąca pomiędzy rentownością produkcji gotowej i części zamiennych. Wyższa pracochłonność związana z produkcją części za-

ności w zakresie zaopatrzenia w części zamiennie nie stanowią ekonomicznego uzasadnienia dla lokalizacji ich produkcji w małych zakładach przemysłu terenowego czy też spółdzielczości pracy³⁰.

Przeprowadzona analiza kierunku rozwoju terenowego przemysłu metalowego w regionie Dolnego Śląska na podstawie wybranych przykładów specjalizacji niektórych zakładów wskazuje na występowanie tendencji „dublowania” wielu rodzajów produkcji przemysłu kluczowego i rozwijanie wytwórczości artykułów, które stały się domeną większych zakładów zarządzanych centralnie³¹.

Słuszne natomiast wydaje się profilowanie niektórych zakładów metalowych w produkcji wyrobów gotowych, konstruowanych i wytwarzanych na indywidualne zamówienie użytkowników. Przykładowo, do produkcji w tego typu zakładach nadają się urządzenia do lakierowania elektrostatycznego, specjalne urządzenia spawalnicze, indywidualnie produkowane urządzenia transportowe, specjalne urządzenia technologiczne i in.

Realizacja wyżej wspomnianych rodzajów produkcji oraz jej perspektywy rozwoju zależą jednak w dużym stopniu od stworzenia przy poszczególnych przedsiębiorstwach wielozakładowych specjalistycznych biur konstrukcyjnych i technologicznych, gwarantujących szybkie opanowanie techniczne nowych wyrobów oraz właściwe przygotowanie ich do wykonawstwa. Założenie to nie może być konsekwentnie realizowane przy istniejącej wielobranżowej strukturze produkcji przeważającej ilości przedsiębiorstw. Wręcz przeciwnie — z uwagi na celowość i konieczność podniesienia poziomu techniczno-organizacyjnego zakładów przemysłu terenowego, zapewnienia im perspektywy rozwoju, m. in. na drodze racjonalnej specjalizacji produkcji, koncentracji wyrobów technologicznie podobnych i właściwego doboru asortymentów — nastąpić powinna ich reorganizacja.

Zmiany w strukturze organizacyjnej przemysłu terenowego winny przede wszystkim polegać na ich „rozbranzowaniu” i łączeniu zakładów jednorodnych w wielozakładowe przedsiębiorstwa. Powstanie silniejszych ekonomicznie jednostek produkcyjnych stworzy ponadto podstawy specjalizacji produkcji w poszczególnych zakładach, umożliwi wzajemne uzupełnianie się

miennych nie daje zakładowi odpowiedniego ekwiwalentu w poziomie wartości „przerobu”, w stosunku do której następuje korekta funduszu płac. W rezultacie istnienia niewątpliwych antybodźców ekonomicznych zakłady uciekają od produkcji części zamiennych. Stąd wydaje się celowy postulat odnośnie przyjęcia odrębnego systemu planowania i rozliczania finansowego produkcji części zamiennych w zakładach przemysłu kluczowego.

³⁰ Zakład Przedsiębiorstwa Mechanizacji Rolnictwa w Legnicy, remontujący ciągniki dla całego woj. wrocławskiego o zdolności produkcyjnej 24 ciągników remontowych dziennie, remontował ich w pierwszych miesiącach 1960 r. po 10 sztuk dziennie z powodu braku części zamiennych.

³¹ Tendencje powyższe istnieją także w innych branżach przemysłu terenowego, w szczególności w przemyśle drzewnym w zakresie rozwijania na szeroką skalę produkcji meblarskiej.

w realizacji procesu technologicznego bardziej złożonych technicznie wyrobów przy jednoczesnej koncentracji służb pomocniczych i usługowych. Jednobranżowy charakter przedsiębiorstw ułatwi w poważnym stopniu organizację zarządzania i operatywne kierownictwo podległymi zakładami przy znacznym uproszczeniu aparatu zarządzania³².

Przejęcie z organizacji produkcji w przedsiębiorstwach wielobranżowych na układ jednobranżowy nie rozwiąże w przemyśle terenowym wielu zagadnień technicznych i organizacyjnych, które warunkują jego rozwój. Do nich należy przede wszystkim modernizacja czynnego parku maszynowego wraz z zaopatrzeniem w niezbędne oprzyrządowanie i pomoce warsztatowe, unowocześnienie opracowań konstrukcyjnych i technologicznych, podniesienie poziomu organizacyjnego produkcji, zaopatrzenie w materiały i półfabrykaty itp. Chronicznie występujące trudności przemysłu terenowego w tym zakresie oraz ich stopniowe narastanie przez szereg ostatnich lat skłaniają do wniosku, że ich rozwiązanie może nastąpić w krótkim czasie przez silniejsze powiązanie z zakładami przemysłu kluczowego.

Zakłady przemysłu maszynowego i elektrotechnicznego Dolnego Śląska podległe MPC³³ utrzymywały współpracę produkcyjną w l. 1957—1959 z prawie 260 zakładami w kooperacji czynnej oraz z około 380 zakładami w kooperacji biernej. Dostawy kooperacyjne realizowane przez przemysł woj. wrocławskiego kierowane były głównie do zakładów przemysłu kluczowego, podległych różnym resortom gospodarczym; jedynie 18 odbiorców reprezentowało państwowy przemysł terenowy i spółdzielczość pracy, co stanowi niecałe 7,0% ogólnej ilości kooperantów. Podobna sytuacja istnieje na odcinku kooperacji biernej zakładów regionu dolnośląskiego; w ogólnej ilości 380 dostawców przemysł terenowy i spółdzielczość pracy reprezentowały jedynie 28 zakładów, co stanowi 7,4% ogólnej ilości kooperantów³⁴. Uderzające jest w tym niekorzystne rozproszenie na terenie całego kraju zakładów kooperujących z przemysłem terenowym i spółdzielczości pracy. Większość drobnych zakładów utrzymujących powiązania produkcyjne z kluczowym przemysłem

³² ZPPPT we Wrocławiu opracowało projekt reorganizacji państwowego przemysłu terenowego zlokalizowanego na Dolnym Śląsku. W przemyśle metalowym koncepcja ta sprowadza się do następujących punktów: a) utworzenia nowych i większych jednostek ekonomicznych o charakterze jednobranżowym, b) zgrupowania w zakładach produkcji zbliżonej technologicznie, np. przez przeniesienie wytwórczości części zamiennych z Wałbrzyskich ZM do Świdnickich ZM i skoncentrowanie całej produkcji części zamiennych do maszyn rolniczych i ciągników w tych ostatnich, c) ograniczenia ilości asortymentów wyrobów w poszczególnych zakładach w drodze ich specjalizacji, d) zwiększenia wykorzystania potencjału produkcyjnego wszystkich zakładów.

³³ Badaniu podlegało ponad 20 zakładów przemysłu kluczowego.

³⁴ Udział wartości obrotów kooperacyjnych z przemysłem drobnym w ogólnej sumie kooperacji czynnej i biernej przemysłu kluczowego Dolnego Śląska był znikomy i nie osiągnął nawet 1,0%. W odniesieniu do tonażu obrotów kooperacyjnych wskaźnik ten był niższy o 0,5%.

Dolnego Śląska zlokalizowanych jest poza granicami regionu, a mianowicie w województwach: bydgoskim, katowickim i opolskim. Spotykane są także przypadki związków kooperacyjnych z zakładami przemysłu terenowego i spółdzielczości pracy np. z województw: kieleckiego, warszawskiego itp. Terytorialne rozproszenie drobnych dostawców-kooperantów jest zjawiskiem szczególnie niekorzystnym.

Z punktu widzenia terytorialnego rozmieszczenia kooperujących zakładów, korzystne jest ich usytuowanie w bezpośrednim zapleczu czy regionie. O ile warunek ten nie zawsze może być spełniony we współpracy kooperacyjnej między zakładami przemysłu kluczowego, o tyle istnieją duże możliwości jego realizacji w stosunkach produkcyjnych z zakładami przemysłu drobnego. Na terenie Dolnego Śląska zagadnienie to jest szczególnie aktualne, ponieważ potrzeby zakładów przemysłu kluczowego na odcinku produkcji niektórych wyrobów są wprost nieograniczone. Występująca koncentracja produkcji niektórych rodzajów wyrobów w niewielkiej ilości zakładów przemysłu kluczowego stwarza dodatkowe możliwości bezpośredniego związania z nim określonych drobnych producentów. Profilowanie produkcji zakładów przemysłu drobnego w kierunku pokrycia zapotrzebowania na określone części i elementy względnie operacje technologiczne określonej ilości odbiorców stworzy niezbędne warunki dla stabilizacji związków kooperacyjnych. Trwałość stosunków kooperacyjnych sprzyja z kolei procesowi dalszej specjalizacji produkcji, podnoszeniu jej jakości oraz zabezpiecza rytmiczną produkcję u dostawcy i równomierne zaopatrzenie odbiorcy. Oparcie związków produkcyjnych na podstawie wieloletnich umów kooperacyjnych warunkuje ponadto perspektywę rozwoju zakładu-dostawcy oraz umożliwia udzielenie mu wszechstronnej pomocy technicznej i organizacyjnej przez zakład-odbiorcę³⁵. Przynajmniej i doraźnie nawiązywana współpraca z zakładami przemysłu terenowego i spółdzielczości pracy w dotychczasowej praktyce nie stwarzała niezbędnego tu elementu stabilizacji, a tym samym nie mogła pociągać za sobą większego zainteresowania ze strony zakładu głównego poddostawcą. W zmienionym układzie stosunków jedność interesów ekonomicznych współpracujących zakładów może być w pełni zabezpieczona³⁶. Niezależnie od powyższego

³⁵ Por. Uchwała Nr 314 Rady Ministrów z dn. 8 VIII 1961 r. w sprawie usprawnienia kooperacji przemysłowej „Monitor Polski” nr 69 z 8 IX 1961 r. poz. 206, także Zarządzenie Nr 11 Ministra Przemysłu Ciężkiego z dn. 26 I 1960 r. w sprawie dalszego usprawnienia dostaw kooperacyjnych w przemyśle maszynowym i elektrotechnicznym Resortu Przemysłu Ciężkiego, „Dziennik Urzędowy MPC” nr 1/1960, poz. 6.

³⁶ Udzielenie szerokiej pomocy techniczno-organizacyjnej drobnym kooperantom ze strony dużych koncernów jest szeroko rozpowszechnione w przemyśle amerykańskim. Np. każda potrzebna zmiana oprzyrządowania przy realizacji produkcji kooperacyjnej wykonywana jest nie przez kooperanta, lecz przez zakład koncernowy. Wszechstronna opieka techniczna nad kooperującymi zakładami zapewnia dużą rytmiczność w realizacji dostaw. W przemyśle amerykańskim są zakłady, które nie posiadają zapasu elementów i części kooperacyjnych większego niż na sześć godzin montażu; por. E. Szyr, *op. cit.*, s. 9.

zakłady przemysłu drobnego, szczególnie państwowego przemysłu terenowego, winny przejąć produkcję wielu asortymentów, wytwarzanych w zakładach przemysłu kluczowego.

Korzyści związane z rozwojem kooperacji regionalnej, m. in. drogą intensyfikacji współpracy produkcyjnej z przemysłem drobnym, związane są ponadto z możliwością aktywizacji terenów gospodarczo zacofanych, głównie zaniedbanych mniejszych miast i miasteczek. Waga tego zagadnienia jest niewątpliwie różna w poszczególnych regionach ekonomicznych w zależności od stopnia uprzemysłowienia, struktury gałęziowej przemysłu, poziomu względnej koncentracji poszczególnych dziedzin jego produkcji, układu przestrzennego itd. Także w woj. wrocławskim to zagadnienie posiada istotne znaczenie, ponieważ znaczny odsetek miast i miasteczek nie ma możliwości rozwoju z braku innych czynników miastotwórczych.

Stosunkowo niskie wskaźniki zatrudnienia w przemyśle drobnym mniejszych miast woj. wrocławskiego uzasadniają także konieczność intensyfikacji jego rozwoju.

TABELA XVI

Zatrudnienie w przemyśle i rzemiośle oraz w drobnej wytwórczości na 1000 mieszkańców w miastach według klas wielkości w 1958 r.*

Województwo	Zatrudnienie w miastach o liczbie ludności (w tys. osób)									
	do 5,0		5,0—10,0		10,0—20,0		20,0—100,0		Pow. 100,0	
	Ogółem w przemyśle i rzemiośle	W drobnej wytwórczości	Ogółem w przemyśle i rzemiośle	W drobnej wytwórczości	Ogółem w przemyśle i rzemiośle	W drobnej wytwórczości	Ogółem w przemyśle i rzemiośle	W drobnej wytwórczości	Ogółem w przemyśle i rzemiośle	W drobnej wytwórczości
Polska	162	58	206	51	197	44	236	41	221	41
Wrocławskie	245	33	247	38	240	38	261	45	193	31
Opolskie	392	55	254	58	385	55	228	61	—	—
Zielonogórskie	205	50	142	64	123	39	253	34	—	—

* Por. S. Króć, *Sytuacja małych miast i rola przemysłu w ich aktywizacji*. „Gospodarka Planowa” nr 6/1961, s. 62.

Na tle przedstawionych w tabeli danych zarysowuje się wyraźnie problem dalszego rozwoju przemysłu, głównie drobnej wytwórczości w małych miastach woj. wrocławskiego.

W klasach wielkości miast: do 5,0 tys. mieszkańców oraz w granicach 5—10 tys. mieszkańców woj. wrocławskie charakteryzuje się najniższym wskaźnikiem zatrudnienia w drobnej wytwórczości w porównaniu ze wszystkimi województwami Polski.

Szczególne cechy ekonomiczne przemysłu maszynowego predestynują go do realizacji wyszczególnionego wyżej zadania. Stosunkowo mniejsza zależność pomiędzy wielkością zakładu, a efektywnością produkcji w tym przemyśle uzasadnia określone ekonomicznymi kryteriami jego rozdrobnienie³⁷, natomiast „nieokreślona” lokalizacja umożliwia jego przestrzenne rozproszenie³⁸. Przyjęcie przemysłu metalowego i maszynowego jako bardziej nadającego się ze względów ekonomicznych do rozproszenia posiada również swoje uzasadnienie społeczne. Przemysł ten bowiem zatrudnia głównie mężczyzn i przy lokalnych nadwyżkach siły roboczej jest bardziej pożądanym aniżeli np. przemysł włókienniczy czy odzieżowy, które zatrudniają głównie kobiety. Może przeto w miejscowościach o dużym odsetku zatrudnienia kobiet równoważyć jego strukturę wg płci³⁹.

Aktywizacja gospodarcza małych miast uzależniona jest w poważnej mierze od rozmiarów i tempa rozwoju przemysłu. Natomiast kierunkiem jego rozwoju winny być przede wszystkim małe zakłady metalowe, opierające swoje programy produkcyjne na potrzebach kooperacyjnych przemysłu kluczowego, głównie dużych zakładów budowy maszyn i środków transportu. Wymaga to niewątpliwie odpowiedniego ukierunkowania polityki lokalizacyjnej, zmierzającej do szeroko pojętej aktywizacji całego obszaru kraju i bardziej rozproszonego rozmieszczenia nowych zakładów. Trzeba przy tym pamiętać o nowoczesnych założeniach organizacyjnych rozwoju przemysłu, a mianowicie o specjalizacji zakładów, wynikającej z niej kooperacji oraz koniecznej bardzo często koncentracji produkcji. Poważne korzyści płynące z tych założeń wskazują wyraźnie na konieczność równoległego stosowania zasady koncentracji i zasady rozproszenia. Relatywnie optymalne kojarzenie obu wspomnianych zasad wskazuje na celowość i potrzebę intensyfikacji badań regionalnych, stanowiących podstawę prawidłowej koordynacji poziomej kierunku rozwoju gospodarczego wszystkich gałęzi przemysłu zlokalizowanych na danym terytorium.

MIECZYŚLAW NAPIERAŁA

³⁷ W porównaniu z innymi gałęziami przemysłu, np. z przemysłem włókienniczym, odzieżowym itp.

³⁸ Przeciętna wielkość nakładów inwestycyjnych na jedno nowe pracoviście jest w przemyśle maszynowym i metalowym stosunkowo najniższa w porównaniu z innymi gałęziami przemysłu. Por. A. Bronner, A. Józefowicz, *Warunki inwestycyjne pełnego zatrudnienia*. „Gospodarka Planowa” nr 9/1959; także R. Wilczyński, *Nakłady na zakup miejsca pracy w przemyśle maszynowym*. „Inwestycje i Budownictwo” nr 5/1958, s. 17—23.

³⁹ Zapewnienie równowagi struktury zatrudnienia według płci posiada swoje uzasadnienie w miejscowościach o dużym nasileniu występowania przemysłu włókienniczego, np. w powiatach: Dzierżonów, częściowo Kłodzko i Lubań.